

POSPEŠENO IN KAKOVOSTNO IZOBRAŽEVANJE ODRASLIH JE POT IZ GOSPODARSKE KRIZE

Od funkcionalno nepismenih k razvitim ljudem

POVZETEK

Futurologi so gospodarsko, finančno in socialno krizo napovedali. Ekonomska rast pride enkrat do svoje meje. Prestrukturiranje vrednot omogoča nov način delovanja ljudi za preživetje in je edina pot iz krize. Za to pa potrebujejo veliko več znanja in izobraževanje odraslih postaja eden od glavnih dejavnikov za premagovanje svetovne krize. Vitalnost družbe se meri po stopnji razvitosti človeškega kapitala (povprečno število let šolanja na prebivalca, stopnja umrljivosti dojenčkov, pričakovana življenjska doba). Sloj funkcionalno nepismenega prebivalstva ni sposoben sam preživeti v novih razmerah dela in življenja informacijske družbe, družbe sprememb ali družbe tveganja. Slovenija ima visoko stopnjo funkcionalno nepismenega ali trajno brezposelnega prebivalstva. Ozko preusposabljanje ne zadošča več za zagotavljanje zaposljivosti posameznika. Samo zvišanje stopnje izobrazbe in sodelovanje v odprtih možnostih okolja razvijeta ljudi do te mere, da postanejo samozadostni. Če je množica neizobraženih (ti se kopičijo kot brezposelni) prevelika, se odpira vprašanje, kdo jih bo preživel. Temeljne spretnosti in sposobnosti ljudi današnjega časa se razvijajo v novi kakovosti izobraževanja, dialogu in kritičnem mišljenju. Konstruktivizem zagovarja razvoj osebnosti v nasprotju s šolstvom, preobremenjenim z mehaničnim memoriranjem.

Ključne besede: ekonomska in socialna kriza, temeljne lastnosti in sposobnosti (basic skills), terciarna izobrazba, funkcionalna nepismenost, konstruktivizem v izobraževanju odraslih, »bančniški« način izobraževanja, dialoški način izobraževanja, usposabljanje za delo in življenje, vseživljenjsko izobraževanje

ACCELERATED AND QUALITY ADULT EDUCATION IS THE WAY TO OVERCOME THE ECONOMIC CRISIS – FROM THE FUNCTIONALLY ILLITERATE TO WELL-DEVELOPED PEOPLE – ABSTRACT

Futurologists have predicted the current economic, financial and social crisis. Economic growth has limits. The only way out of the crisis is in restructuring of the values, enabling people to function in a new way in order to survive. To do this they need far more knowledge; therefore, adult education is becoming one of the major factors in overcoming the global recession. A society's vitality depends on the level of its human resources development (average number of years of completed education per person, infant death rate and life expectancy). The functionally illiterate strata of the population are not able to make their own living in the new working and living conditions of the information society, the society of change and risk. Slovenia has a high rate of functionally illiterate population, who are permanently unemployable. Just learning new skills does not suffice any longer to make a person employable. Only by gaining a higher level of education and by becoming actively involved in the opportunities offered in their environment can people develop fully and become self-reliant. Once the mass of the uneducated (augmenting together with the unemployed) is too big, the question arises: who will support them? The basic skills and competences needed today can be developed only through new quality education, using the dialogue that stimulates critical thinking. Constructivism advocates the development of a person rather than mechanical memorizing as practiced by the overburdened school system.

Keywords: economic and social crisis, basic skills and competences, tertiary education, functional illiteracy, constructivism in adult education, "banking" style of education, debate education, work-life training, life-long education

Funkcionalno nepismeni del prebivalstva je usedlina, ki jo je za seboj pustila industrijska družba. Te ljudi pesti huda preživetvena kriza. Za gospodarstvo informacijske družbe nista več sprejemljivi množično zaposlovanje in fizično delo. Desetletje in več andragogi opozarjamo na družbeni pomen znanja in izobraževanja, ušesa politikov so gluha. Po starih vzorcih skušajo re-

šiti nove probleme. Uspeha ni. Zdravko Mlinar piše o »konceptualnih ječah« (*conceptual jails*). »Nasploh pa še kar po inerciji prevladujejo tradicionalistične predstave, ki podaljšujejo sprejemljivost starega vzorca enosmernega komuniciranja ... tako v fizičnem kot v družbenem prostoru. Ne da bi se tega zavedali, smo ujeti v miselne pojmovne okvire (*conceptual jails*), ki

pa še bolj ... preprečujejo potrebne spremembe, s katerimi bi uveljavili ustvarjalne potenciale vseh udeležencev.« (Mlinar, 2010.)

Obstoj države je odvisen od razvitosti človeškega kapitala. Poglejmo trenutno gospodarsko in finančno krizo Grčije. Evropska unija jo rešuje s prilivanjem kapitala, vendar pogojno: zahteva demokratizacijo družbenih odnosov in razvoj človeškega kapitala. Če Grčija pogojev ne bo mogla izpolniti, se bo kljub denarni pomoči kmalu spet znašla v enaki krizi. Ker ne dohitevajo zahtevnosti dela v informacijski družbi, ostajajo trajno brezposelni. Nič jim ne pomaga kratko preusposabljanje za razna fizična in nezahtevna dela, ker taka dela izginjajo. Če se podjetje zanaša na množično zaposlovanje poceni delavcev, na svetovnem trgu ni več konkurenčno in je blizu propadu. Množično zaposlovanje (kvantiteto dela) je zamenjala kvaliteta maloštevilnih vsestransko usposobljenih zaposlenih, ki pa so vrhunski strokovnjaki, specialisti in proizvajajo »z znanjem zasičene proizvode« (*»knowledge saturated products«*). Za večino nekdanjih delavcev, ki bi se želeli iz brezposelnosti vrniti v sodobno delo in zahtevno življenje, bi to pomenilo, da se celostno razvijajo, pridobijo najmanj gimnazijsko znanje ali še nekaj terciarnega izobraževanja (višjo ali visoko šolo).

Namesto o ozkem poklicu govorimo o »temeljnih sposobnostih« (*basic skills*), potrebnih današnjemu človeku. Razdelili so jih v štiri skupine: (Equipped for the Future, Standards, 2001):

- **sposobnosti za učenje** (oseba mora biti motivirana za učenje, znati se mora samostojno učiti, obvladati učenje z raziskovanjem, biti kritična in samokritična pri izbiri učnih sredstev in ocenjevanju naučenega, miselno predelovati nova spoznanja, sprejeti odgovornost za svoje učenje, voditi svoje učenje in se pravilno odločati);
- **sposobnosti odločanja** (načrtovanje, reševanje problemov, odločanje hitro in pravilno med veliko možnostmi, vplivanje na druge, sprejemanje odgovornosti, samostoj-

no in samoiniciativno delovanje, znati svoje odločitve umestiti v okolju);

- **komunikacijske sposobnosti** (znati poslušati, se ustrezno, razumljivo drugim izražati, smiselno brati, se razumljivo pisno izražati, imeti primerno razvito numerično sposobnost, obvladovati informacijsko-komunikacijske tehnologije, ločiti bistvo od nebistvenega);
- **spretnosti za medosebne odnose** (se znati pogajati in zagovarjati, znati doseči sporazum, delati v timu, se znati vživljati v druge (empatija), upoštevati druge in uveljavljati sebe, reševati konflikte, voditi druge, sodelovati z drugimi).

Navedene spretnosti in sposobnosti so lastnosti razvitega človeka. So rezultat intelektualnega, čustvenega in socialnega razvoja ljudi, širših vzgojnih in razvojnih vplivov in jih ne more dati ozko poklicno usposabljanje. Na delu naj zaposleni dokaže, da je kompetenten za to, kar opravlja, in da svojo kompetentnost tudi sproti vzdržuje z nenehnim izobraževanjem.

Države, ki krizo rešujejo na stari način, jo samo še poglobljajo. Tudi pri nas sta zdravstvo in izobraževanje še vedno »nepotrebni izdatki« in ga izločajo, kjer le morejo. Zaradi takih pogledov prav v času, ko gospodarstvo najbolj potrebuje znanje, podjetja zapirajo še zadnje preostale izobraževalne službe. Kdo bo preživel množico za sodobno delo neusposobljenih in premalo razvitih ljudi?

Razvite miselne funkcije, ustvarjalnost in samoiniciativnost človeka so pomembne kompetence pri iskanju dela in zaposlovanju. Informacije in podatke lahko posameznik vsak trenutek dobi na internetu, ne more pa si z računalniškega ekrana sposoditi osebnostnih lastnosti. Te so lahko samo integralni del njega. Ta kriza ni podobna drugim krizam. To je kriza vrednot. Po Erichu Frommu bi rekli, da je premik od »imeti« k »biti«, od potrošništva k človeku.

FUTUROLOGI SO EKONOMSKO IN SOCIALNO KRIZO NAPOVEDALI

Kriza je bila napovedana v knjigah Druckerja, Neishbita, Tofflerja, Becka, Serreja in drugih futurologov ter avtorjev novih ekonomskih in socialnih teorij. Gospodarstvo je po stari poti rinilo naprej z letnim prirastkom, bruto nacionalnim produktom, kot bi gospodarska rast res lahko šla v neskončnost. Padec nas je prese-

Potrošniška družba in tržno gospodarstvo sta prešla v svoje nasprotje in doživela zlom.

netil, ker so si vodilni zatiskali oči pred vprašanjem, kako dolgo lahko še gre tako. Za ugotovitve strok so bili gluhi.

Gospodarstvo ni bilo več podrejeno potrebam ljudi, ampak ljudje kot potrošniki potrebam gospodarstva, da to sploh lahko deluje. Nesprejemljivo se nam je zdelo, da

bi spreminjali paradigme, sprejeli radikalne odločitve, se prilagajali in se še pravočasno odpovedali privilegijem. Znanstvena spoznanja, ki so predvidevala premik vrednot od »imeti« k »biti«, so ostajala na obrobju in si niso pravočasno pridobila potrebne družbene moči, da bi jim sledili tudi politiki. Svetovno znani strokovnjaki nam pravijo, da ta kriza ni podobna prejšnjim, da je edinstvena in zah-

Trenutna kriza je kriza morale in družbenih vrednot.

teva drugačne rešitve. Je kriza splošne človeške morale, družbenih vrednot, je slepa ulica »turbo kapitalizma« z lepim imenom »tržno gospodarstvo«. Rešitev iz krize zah-

teva prevrednotenje vrednot. Trenutno je človek še vedno podrejen proizvodnji, namesto da bi bila proizvodnja podrejena človeku in potrebam ljudi. Žrtvujemo človeka, da varujemo kapital. Nasprotno pa se moč in vitalnost informacijske družbe meri z razvitostjo človeškega kapitala, razpoložljivim znanjem in osebno razvitostjo ljudi.

AS 1/2010

Tudi v Slovenji je za izhod iz krize odločilnega pomena, ali bo politika priznala nove paradigme ekonomskega in socialnega razvoja družbe znanja, družbe tveganja in sprememb in ali se jih bo oprijela tudi v praksi ter spremenila sedanja razmerja. Sem sodi tudi spreminjanje socialnega statusa izobraževanja odraslih v Sloveniji, na kar je osredotočena naša razprava. Prevrednotiti vrednote pomeni dati človeku prvo mesto. Ljudje naj bodo usposobljeni za opravljanje najvišjih človeških funkcij, kot so ustvarjalnost, prilagajanje, čustvovanje, odločanje, izbiranje, iskanje novih rešitev, odločanje, načrtovanje in osebna odgovornost. Preostalo opravi nova tehnologija. Premik je od mišic k možganom.

V podporo naštetim vrednotam in z namenom, da pospešijo razvoj človeškega kapitala, so Danci v začetku osemdesetih let sprožili veliko nacionalno kampanjo »Edina surovina in naravno bogastvo, ki ga imamo in nam odpira prihodnost, so človeški možgani. Uporabimo jih!«. Odločilnega pomena za neko družbo ni več število prebivalcev ali nacionalni prirastek, ampak koliko so ljudje razviti. Po paradigmah nove informacijske družbe je kvantiteto zamenjala kvaliteta v proizvodnji in pri ljudeh. Boj za plače mora nadomestiti boj za znanje in razvoj ljudi.

Izsiljevanje raznih sindikatov za višje plače je vredno kritičnega premisleka, ker situacijo v gospodarstvu še poslabša. Prenizke plače ne omogočajo preživetja delavcev, delodajalci, ki zaradi konkurenčnosti na svetovnem trgu ne morejo višati plač, pa bodo prisiljeni modernizirati proizvodnjo in zapreti vsa poceni delovna mesta. In kako bo država preživljala brezposelne? O tem je razmišljal že pokojni predsednik države Janez Drnovšek in na podlagi razprav z vabljenimi strokovnjaki na okroglih mizah vlade postavil cilj, da bi morala leta 2020 polovica prebivalstva, starega nad 25 let, imeti višjo ali visoko izobrazbo. Vidimo, kako pomembna je razvitost, kvaliteta človeškega kapitala.

KONSTRUKTIVIZEM V ŠOLI IN IZOBRAŽEVANJU ODRASLIH

Ko okrog sebe gledamo v razvoju zatrte in z raznimi strahovi zavrte ljudi, se upravičeno vprašamo, kako naj bi si ljudje današnje družbe pridobili vse pričakovane sposobnosti: samostojnost, samozadostnost, ustvarjalnost, komunikativnost, učljivost, sposobnost za odločanje in druge za delo in življenje nujne lastnosti. Odgovor najdemo v novi kvaliteti vzgoje in izobraževanja.

Šola je odraz družbenega stanja in obenem predhodnica prihodnosti družbe. Reflektira obstoječe in razvija novo. Šolske reforme so se izvajale pod pritiski ideologije in v razmerah »konceptualne ječe«. Pedagoška stroka je sledila naprednim teoretičnim strujam konstruktivizma v teoriji in praksi šole v zahodnih razvitih državah. V ciljih kurikularne preнове šolskega sistema pri nas so bile zapisane novosti konstruktivizma v šoli. Pri izvedbenih ukrepih, predpisih in v praksi pa prevladuje stari koncept »podajanja znanja in mehaničnega memoriranja«.

» ... Naj bi učenci pridobili trajno, prožno, povezano znanje, ki ga je mogoče uporabiti v novih zvezah in raznolikih življenjskih situacijah, ob tem pa razvijati svoje spoznavne spretnosti kritične presoje, ustvarjalnega mišljenja, učnih strategij ter razmišljanja o svojem učenju (metaučenje); to pa je tesno povezano tudi s samozavestjo in veseljem do nadaljnega, tudi samoiniciativnega učenja ... Da bi se način dela v razredu pomembno spremenil, predvsem pa presegel globoko ukoreninjen vzorec podajanja (velike količine) podatkov in preverjanja njihove zapornitve, terja ozaveščanje in usmerjen napor.« (Marentič Požarnik, 2004: 7.)

Formalno izobraževanje odraslih večinoma posnema šolski način izobraževanja. Kvalitativna prenova andragoške prakse naj bi sledila teoriji konstruktivizma. »Konstruktivizem s svojo osnovno predpostavko, da znanja ne moremo preprosto 'podati' drugim oziroma

ga od drugih sprejemati, ampak da si ga mora vsakdo zgraditi, 'skovati' z lastno miselno aktivnostjo ob izpopolnjevanju ali spreminjanju obstoječih idej o svetu v procesu produktivne interakcije dialoga s soljudmi, predstavlja pomemben raziskovalni in miselni model ..., ki ga je moč uporabiti vse od predšolskega obdobja do univerzitetnega izobraževanja in izobraževanja odraslih ... Pogoji za slednje je, da jim (učencem, op. avt.) ne 'dajemo' končnega pomena sporočil, ampak jih ozavestimo o lastni referenčni točki in vrednostni obarvanosti.« (Marentič Požarnik, 2004: 7, 16.)

Učitelji so ujeti v »konceptualne ječe«, učenci pa prinašajo s seboj nov čas in z njim nove razmere na delu in v življenju. Med enim in drugimi nastaja vedno močnejši antagonizem, pojavljajo se celo izpadi nasilja.

Izobraževanje odraslih v odvisnosti od učencev sproti določa vsebine in oblike, je fleksibilno in odprto za spremembe. Konstruktivizem bi kot učna podmena imel večje možnosti za uveljavitev, če ne bi šolanje že prej zavrlo razvoja nekaterih lastnosti. Učenci hodijo v šolo, »ker morajo«, torej z odporom. Čim bolj natančno mehanično memoriranje jim prinaša potrebne in pomembne točke za napredovanje, miselne funkcije, kritičnost in osebno vrednotenje znanja pa so zakrneli. Tudi univerza je v zadnjih desetletjih vedno bolj podobna šolskemu pouku na nižjih ravneh. Mentorje v izobraževanju odraslih učenci silijo, da »delajo po šolsko«. Preboj v konstruktivističen način izobraževanja ni lahek. Nekateri doživljajo novi način izobraževanja tako nelagodno, da raje odidejo. Malcolm Knowles opozarja mentorje, naj bodo v izobraževanju odraslih še posebno pozorni na odpor odraslih do aktivnih oblik učenja in dialoga. Nova predstava o načinu samostojnega učenja s težavo nadomesti predstavo o izobraževanju kot šolskem pouku. To je za andragoga še poseben izziv. (Knowles, 1975.)

Najvidnejši predstavnik konstruktivizma v izobraževanju odraslih je Paolo Freire, profesor andragogike na Univerzi v Sao Paulu v

Braziliji. Že leta 1970 je požel svetovno slavo s knjigo *Pedagogika zatiranih* (*Pedagogy of the Oppressed*). V njej ločuje med starim, tradicionalnim načinom izobraževanja, imenuje ga »bančniški«, in novim, ki ga imenuje »dialoški« način. Z izobraževanjem lahko ljudi srkamo v stare družbene strukture in razmerja ali pa jim dovolimo, da skupaj z mentorjem ustvarjajo nove strukture in postajajo samostojni ljudje. »Bančniški« način izobraževanja nalaga znanje, podatke v zavest učencev enako, kot ljudje nalagajo denar na banke. Kopičenje dejstev pa ljudi ne osvobaja, če niso opremljeni s sposobnostjo kritične presoje in osebnimi vrednotami. Učitelji so v »bančniškem« načinu izobraževanja zatiralci učencev. Imajo dominantno vlogo nad njimi in jih duhovno podrejujejo. V »bančniškem« načinu izobraževanja potiskajo učence v položaj »opazovalcev sveta« in ne »ustvarjalcev«. Po »bančniškem« načinu izobražen človek je lahek plen zatiralcev. »Zatiranje ali pretiran nadzor (nad učenci, op. avt.) je nekrofilen. Podpira ga ljubezen do smrti in ne do življenja. Samo prek komunikacij lahko človekovo življenje zadrži svoj smisel. Učiteljevo razmišljanje postane avtentično z avtentičnim razmišljanjem študentov. Avtentično mišljenje o realnosti se ne poraja v osamljenosti, poraja se le v medsebojnem sporazumevanju. Podrejanje učencev učiteljem postane nesprejemljivo. Osvobajanje človeka, proces humanizacije ni 'bančniško' nalaganje znanja v učence, temveč akcija in refleksija ljudi o obdajajočem jih svetu z namenom, da bi ga spreminjali.«

Nasprotje »bančništvu« v izobraževanju je Freire videl v problemskem učenju in dialogu. »Učitelj ni več nekdo, ki poučuje, ampak se v dialogu s študenti tudi sam uči, saj študenti v zameno za to, da so poučevani, tudi poučujejo. Argumenti avtoritete ne veljajo več.« Dialoško izobraževanje ozavešča ljudi o realnosti in sproži kritičen pristop. Znanje postane vrednostno zaznamovano. Bistvo dialoga je beseda. »Vsaka prava beseda je obenem tudi praksa.«

(Freire, 1975: 61–67, 75.) Dialoško izobraževanje zahteva od mentorja nekatere nove lastnosti. Tudi sam naj bo odprt za učenje in pripravljen, da se v soočenju z drugimi nauči kaj novega. V dialog naj vstopa z zavestjo, da je »samo eden od vseh smrtnikov«. Če ni odprt za sporočila drugih ali ga ta sporočila celo ogrožajo, potem nima možnosti, da razvije dialog z učenci. Tudi učenci naj bi bili pripravljeni na odprto komunikacijo. Največkrat jih v dialogu ovirata strah, ali smejo reči, kar želijo, in dvom o lastnem znanju, izkušnjah in miselnih sposobnostih. Učenci se morajo otresti občutka podrejenosti v učnem procesu in tudi občutka družbene manjvrednosti.

»Dialog zahteva globoko zaupanje v človeka, zaupanje v njegovo moč, da dela in predela, ustvarja in poustvarja (recreate), in zaupanje v njegovo poklicanost, da se izpolni kot človek ... Zaupanje v človeka je prioritarna zahteva za dialog. 'Dialoški človek' zaupa ljudem, še preden se z njimi osebno sreča. Dialog postane horizontalen odnos, v katerem je medsebojno zaupanje med sodelujočimi samo logična posledica soočenja ... Pravi dialog zahteva tudi kritično mišljenje sodelujočih.« Nasprotno v »bančniškem« načinu izobraževanja (nadrejen – podrejen) pri učenju pogrešamo medsebojno zaupanje in kritično mišljenje. (Freire, 1975: 79–80.) »Samo v dialogu, ki zahteva kritično mišljenje, lahko naprej širimo in razvijamo kritično mišljenje. Če ni dialoga, tudi ni komunikacij in

Ideologija potrošniške družbe zmanjša možnosti za dialog, ker gradi na podrejanju ljudi, kapitalu, manipulaciji in izkoriščanju. Taki miselnosti ustreza »bančniški način« izobraževanja, ker ljudi kontrolira ter selekcionira informacije in znanje po potrošniških ciljih. Negira proces humanizacije in osebni razvoj človeka. Spet se vrnemo k Frommovi knjigi »Biti ali imeti«. Ozaveščeni ljudje se uprejo dominaciji potrošništva. (Fromm, 2007.)

brez komunikacij ni nobene prave vzgoje in izobraževanja, v njem je kontradiktorni odnos med učiteljem in učencem rešen.« (Freire, 1975: 81.) Če ni dialoga, ni komunikacije, brez komunikacije pa ni vzgoje in izobraževanja.

IZHODIŠČNE TEZE IN PREVREDNOTENJE VREDNOT – NOVA RAZMERJA MED ZNANJEM, DELOM IN SOCIALNO VARNOSTJO

Preden začnemo razmišljati o posameznih prednostnih nalogah in ciljnih skupinah izobraževanja odraslih v Sloveniji, preglejmo nekaj novih paradigem. Naše izhodiščne teze morajo biti jasne, ker nas čakajo v šolstvu in izobraževanju odraslih veliki in nagli premiki. Samo »lepotni popravki« ne pomagajo več. Socialni mir in gospodarstvo sta odvisna od znanja ljudi. Čaka nas preobrat v družbenih vrednotah. Samo če bomo zmogli radikalne in nagle spremembe na področju izobraževanja in razvoja človeškega kapitala, bomo ujeli razvoj in se bomo ohranili na svetovnem trgu. Informacijska družba zahteva, da med znanjem, delom in socialno varnostjo nastanejo nova razmerja. Če je bilo znanje v preteklosti izdatek, je v novi družbi znanja, družbi sprememb ali družbi tveganja prav izobrazba ljudi glavna gonilna sila preživetja in podlaga ustvarjene vrednosti, nacionalnega bruto dohodka in socialnega miru. Dokler ima izobraževanje odraslih v naši druž-

bi nizek položaj, je to zapostavljena dejavnost, ki ne razpolaga z ustrezno družbeno močjo, da bi znanje postalo temeljna gonilna sila gospodarske moči in socialne varnosti. Če izobraževanju ne damo pomembnega mesta v družbi, porušimo tudi preostala razmerja.

Kako bi gledali na nekoga, ki bi poskušal doseči, da se izdatki za izobraževanje odraslih izenačijo z izdatki za šport, da se zidajo izobraževalni centri enaki fitnes centrom ali avtomobilskim salonom? Po starem industrijskem vzorcu potreb po mišicah je samoumevno, da skrbimo za telo. Delo in življenje v informacijski družbi pa zahteva od ljudi mentalno in čustveno kondicijo. Ker je ta neustrezna in so ljudje v stiski, se množijo razne oblike socialne patologije: kriminal, nasilje, alkoholizem, droge, duševna obolenja itd. Javni sistem za razvoj človeškega kapitala ne deluje in je zanemarjen. Ljudje se posledično zatekajo k raznim »pararešitvam«. Bežijo iz resničnosti, ker se jim ta zdi neobvladljiva, in so žrtve raznih manipulatorjev: gurujev, čarovištv, praznoverij in zlorab. Vse v želji, da bi si nekako pomagali iz stiske. Primerno usposobljeni bi našli prave rešitve le v realnem svetu nove tehnologije in znanstvenih odkritij.

Posledice zanemarjanja izobraževanja odraslih in nespremenjenega šolskega sistema se že močno poznajo v gospodarstvu, turizmu, zdravstvu, socialni varnosti, skratka vseh porah našega družbenega življenja. Se bomo zdaj morda le zganili? Če so naša podjetja še

Največji družbeni antagonizem se poraja med tistimi, ki znajo, in onimi, ki ne znajo. Med ljudmi z bogatim znanjem tujih jezikov in na drugi strani ljudmi, ki še domači jezik slabo uporabljajo (funkcionalno nepismenimi), med računalniško pismenimi in računalniško nepismenimi, med ustvarjalnimi samoiniciativnimi ljudmi in pasivno čakajočimi na pomoč drugih. Zato nekateri politiki upravičeno ugotavljajo, da so zahteve sindikatov po višjih plačah iz 19. stoletja. Sindikalni voditelji še nikoli niso zahtevali izobrazbe za delavce, ki jim brez znanja grozi trajna brezposelnost. Danci si že desetletje prizadevajo, da bi imel pri njih vsak človek vsaj višjo šolo. To je njihov pogoj tudi za azilante. Vsak mora biti dovolj usposobljen, da se lahko sam preživlja, da ima osnovne kompetence ter obvlada delo in življenje na sodobni stopnji razvoja, v sedanjih razmerah. »Kdo bo preživel neusposobljene ljudi?« so se spraševali Danci. Andragoška tradicija jim je omogočila, da sproti odgovarjajo na nastajajoče potrebe po znanju in imajo danes visoko razvit človeški kapital. Mi te poti še nismo ubrali. Znanje se nam zdi še vedno izdatek in ne gonilna sila gospodarske in družbene moči. Preveč živimo v preteklosti in se obotavljamo pred prihodnostjo.

okrog leta 2000 tekmovala z avstrijskimi in nemškimi proizvajalci, se danes primerjajo le še s turškimi in kitajskimi. Veča se število brezposelnih. Samozaposlovanje, podjetništvo, projektno delo in delo za določen čas oziroma glavne sodobne preživetvene oblike dela se pri nas uveljavljajo zelo počasi. Množica ljudi, ki živijo pod pragom revščine, se je v Sloveniji povečala na 75 odstotkov prebivalstva. V velikem delu se prekriva s trajno brezposelnimi. Sistem izobraževanja brezposelnih ne deluje načrtno in enotno, nima konkretnih ciljev, žal tudi ni profesionalno voden. Po drugi strani pa študij andragogike postopoma odpravljamo. V izobraževanju odraslih lahko dela vsak laik, čeprav se po zahtevnosti upravičeno primerja najmanj z zdravstvom. Vsi ti pojavi pa imajo izvor v nizkem statusu znanja in izobraževanja v naši družbi. O statusu izobraževanja odraslih najbolj zgovorno govorijo materialni podatki. Konec devetdesetih let je bilo za izobraževanje odraslih namenjenih 0,08 odstotka BDP. Za celotno izobraževanje daje država 5,8 odstotka BDP. Razvite države težijo k cilju, da zagotovijo za izobraževanje 12 do 14 odstotkov BDP. Nova tehnologija razbremeni človeka fizičnih naporov in zahteva, da prevzame delo na višji ravni ter uporabi svoje intelektualne in čustvene lastnosti. Tako delo je bližje človekovi naravi in da človeku vodilno vlogo. Človek ukazuje novi tehnologiji in ne nasprotno. Na podlagi vrednot in novih rešitev odloča o tem, za kaj jo bomo uporabili. Timsko, projektno in razne oblike samostojnega dela prevladujejo na trgu dela.

ODPRT DOSTOP DO IZOBRAŽEVANJA ZA VSE LJUDI IN NE ELITISTIČNO IZOBRAŽEVANJE

Razvite države so že na začetku informacijske družbe pred nekaj desetletji uvedle temeljno načelo odprtega dostopa do izobraževanja za vse ljudi ne glede na spol, starost ali nacio-

nalno pripadnost, večinski narod ali manjšine. Seveda tega niso mogli zagotoviti in uresničiti čez noč. Prizadevanja v to smer so še vedno živa in iz dneva v dan izboljšujejo stanje človeškega kapitala v posamezni državi. Enak dostop do izobraževanja bi pomenil, da je izredni študij financiran enako kot redni, da je izobraževanje odraslih finančno in materialno izenačeno s šolskim sistemom. Za Slovenijo bi bilo še bolj pomembno, da ne bi šolski sistem več deloval po načelu družbene diferenciacije, da ne bi bilo nivojskega pouka, ki sramotno zaznamuje učence iz manj razvitega socialnega okolja, da ne bi bilo točkovanja, neusmiljenega oženja generacij, ki pušča za seboj rep mladih brez štiriletne srednje šole.

Na tem mestu ni časa ne prostora, da bi se poglobili v velike probleme šolskega sistema. Bralce lahko navedemo na branje Jaspersa Juula, edinega avtorja, ki je razgrnil nove kvalitete šolske vzgoje in izobraževanja v informacijski družbi; njegove štiri knjige so prevedene v slovenščino.

David Watson je v knjigi »Learning Through Life« (Učenje vse življenje, op. a.) zapisal: »Naše izhodišče je bilo, da je pravica do učenja vse življenje človekova pravica.« Soavtor omenjene publikacije, Tom Schuller, poudarja: »Naš zadnji sistem vseživljenjskega učenja ni zmožel odgovoriti na glavne demografske izzive starajoče se družbe, sprememb v vzorcih zaposlovanja, saj se mladi ljudje pozneje uveljavijo v službah in starejši ljudje pozneje zapuščajo delo.«

Ljudje, ki so dalj časa živeli brez možnosti za izobraževanje (fizični delavci, nizko izobraženi ljudje brez štiriletne srednje šole), so izgubili interes za učenje in potrebne spretnosti, zato učenje zavračajo, pa naj jim bo znanje še tako potrebno. Po posebnih metodah jih vnovič pridobimo v izobraževanje odraslih. Na Portugalskem usposablajo klovne, da ob koncu tedna v nakupovalnih centrih, parkih, na trgih in drugih javnih mestih na šaljiv način animirajo ljudi za učenje, branje in pisanje. Učenje približajo

ljudem na vsakdanji in sproščen način. V Angliji so imenovali »občinske prvake v učenju«. Postali so navdušeni prostovoljci za promocijo vrednote učenja med prijatelji, sosedi in sorodniki. V Italiji animirajo ljudi za izobraževanje odraslih v kinu, gledališčih in muzejih. V naštetih državah je v ozadju bolj strnjena mreža izobraževanja v podjetjih in ustanovah ter drugih organizacijah. Našteti primeri so odgovori na enega največjih andragoških strokovnih problemov, to je, kako pripraviti nizko izobražene ljudi k izobraževanju. Funkcionalno nepismeni ljudje se nočejo izobraževati. Ker ne vidijo rešitve v znanju, se nič ne pritožujejo, če država nič ne naredi za njihovo možnost učenja. S tem pojavom andragogi in politiki morajo računati in morajo imeti tudi primerne rešitve.

KATERI NOVI POJAVI IN UKREPI PODPIRAJO ODPRT DOSTOP DO IZOBRAŽEVANJA ZA VSE LJUDI?

Selektivno šolstvo in zapostavljanje izobraževanja odraslih nista okoliščini, ki bi bili v prid odpiranju poti do izobraževanja za vse ljudi in

demokratizaciji. Elitističen pristop in selekcioniranje mladih med šolanjem ima hude posledice: nerazvitost človeškega kapitala, s katerim razpolagamo. Po nekdanjih formulah še vedno računamo na intelektualno elito. Ta naj bi rešila vse probleme glede znanja v naši družbi. Dejansko pa smo že odvisni od stopnje razvitosti celotnega prebivalstva. O moči neke države nam največ povedo povprečno število let šolanja prebivalcev, kakovost zdravstva, razvitost kulture in udeležba prebivalcev v kulturi ter še nekateri drugi kazalci. Države po vsem svetu ugotavljajo stopnjo funkcionalne nepismenosti med prebivalstvom. Usedlina industrijske družbe, sloj fizičnih delavcev iz proizvodnje, ni lahko rešljiva socialna kategorija. Naj spomnim na rezultate svetovne raziskave o funkcionalni pismenosti, v okviru katere je Andragoški center Slovenije ugotovil 71-odstotno funkcionalno pismenost. Zakrili smo si oči pred tako črnimi rezultati in lažje je bilo obsoditi raziskavo, da je metodolo-

Razvita informacijska družba je uvedla načelo odprtega izobraževanja za vse ljudi.

Watson in Schuller priporočata nekaj ukrepov, da bi lahko zagotovili izobraževanje za vse:

- pazljivo in z občutljivostjo je treba razporediti sredstva, ki jih država, podjetja, ustanove in posamezniki namenjajo za izobraževanje, tako da se zagotovi izobraževanje za vse.
- Zagotoviti določena sredstva za ljudi, stare nad 25 let, ne da bi spreminjali sredstva za šole in za stare od 18 do 24 let.
- Omogočiti, da se ljudje učijo v vseh štirih obdobjih življenja: do 25. leta, od 25. do 50. leta, od 50. do 75. leta in po 75. letu starosti, vendar v vsakem obdobju z drugimi prioritetami in različno glede na delo, prosti čas in zdravje.
- Nobenih razlik v finančni podpori rednega in izrednega študija ter pri svetovanju in vodenju za vse, ki to želijo ali potrebujejo.
- Fleksibilen sistem učenja glede na to, kdaj in kje ga ljudje potrebujejo, ob tem pa vendar omogočiti napredovanje z zbiranjem kvalifikacijskih kreditov.
- Omogočiti vsem državljanom, da razvijejo svoje zmožnosti z računalniškim, zdravstvenim, finančnim in državljanskim izobraževanjem.
- Nov odnos med centralno in lokalno oblastjo, da se bosta bolj odzivali na lokalne in individualne potrebe.

Naše poti do sprememb v izobraževanju bodo plodne, če bodo izhajale iz domačih razmer in jih upoštevale.

Moč neke države se kaže v številu let šolanja prebivalcev, kakovosti zdravstva in razvitosti kulture.

ško slaba, kot pa se soočiti z našo stvarnostjo in iskati primerne rešitve. Zanimivo je, da se ujema s podatki iz leta 2008 o deležu ljudi pri nas, ki živijo pod pragom revščine. Kdo bo v prihodnje preživel nerazvite ljudi?

Finska je z radikalnimi ukrepi v šolstvu in velikim poudarkom na izobraževanju odraslih usposobila svoje prebivalce do te mere, da jih ima 40 odstotkov terciarno izobrazbo (višjo ali visoko izobrazbo). Obseg prebivalcev, ki živijo pod pragom revščine, se je po zadnjih podatkih skrčil na 24 odstotkov. Izboljšana izobrazbena struktura ima multiplikativne učinke. Delovati namreč začne načelo »Each one teach one« ali »Znaš, nauči še drugega.«.

Trg je samo en: svetovni. Človeški kapital Slovenije mora za preživetje tekmovati z ljudmi iz razvitih držav. Smo del Evropske skupnosti, ni več meja, pretok blaga in storitev je prost in brez carin. Meje pa so ostale v naših glavah; če nam manjka ustreznega znanja, se umaknemo, čakamo in tarnamo, naše vedenje ni ofenzivno in samozavestno. Ugotavljamo, kako podjetnikom manjka znanje tujih jezikov, pismenosti, računalniških znanj in nekaterih drugih lastnosti. Ker se zanašajo le na meje Slovenije, jim podjetje propada. Na svetovnem trgu ima-

jo ceno z znanjem zasičeni proizvodi. Mi pa vztrajamo pri starih tehnologijah in se hvalimo s trdim (fizičnim) delom delavcev ter poskušamo prodati z delom zasičene proizvode. Danes se na svetovnem trgu plača ideja, originalnost, dizajn in ne garaštvo ter gore nekakovostnih proizvodov.

Prehod na nove paradigme ekonomskega in socialnega razvoja pomaga ljudem, da se soočijo z realnostjo. To zniža stopnjo frustracij med prebivalstvom in nas navaja na konstruktivne rešitve. Ne moremo zagotoviti ekonomske uspešnosti in socialnega miru, če se šolstvo ni bistveno spremenilo od časov Marije Terezije dalje. Ali so bili takratni prosvetljeni vladarji res zadnji v Evropi? Še vedno se nismo premaknili na naslednjo, višjo stopnjo obveznega šolanja. Osemletno obvezno šolanje je postalo samo obvezno devetletno šolanje, ker smo malo šolo priključili k šolskemu sistemu. Zakaj ni že zdavnaj obvezna štiriletna srednja šola ali višja šola?

Govorili smo o še neizpoljenih, neobvladanih pojavih v zvezi z izobraževanjem. Poglejmo še naše uspehe. Kateri naši ukrepi podpirajo dostop do izobraževanja za vse ljudi? Status izobraževanja odraslih se je pri nas v devetdesetih letih povzdignil in nato spet padal. Držijo se ga stara razmerja in zakonitosti preživele industrijske družbe. Kljub temu gre razvoj svojo pot ne glede na uradno politiko, saj razvoj ne pozna

Izkustveno učenje odraslih okrepijo naslednji dejavniki:

- nagel vzpon civilne družbe, združevanje ljudi v interesne skupine in društva;
- širjenje amaterske kulture tudi po vaseh in manjših krajih (zasebne galerije, muzejske zbirke, kulturna društva);
- povečana ponudba za izobraževanje odraslih v zasebnem sektorju, trženje izobraževanja;
- oblikovanje izobraževalne funkcije ob drugih dejavnostih (turizem, kulturne ustanove, organizacije, podjetja, strokovna združenja, računalniška podjetja), pri nas skoraj ni dejavnosti, ki ne bi imela tudi izobraževanja za svoje potrebe;
- vzgojna in izobraževalna vloga medijev;
- preobrazba delovanja kulturnih ustanov (muzejev, knjižnic, galerij, gledališč, koncertnih hiš) glede na njihovo izobraževalno poslanstvo približati se obiskovalcu in privabiti čim širši krog obiskovalcev.

nacionalnih meja, temveč je globalen. Pod pritiskom potreb ljudi, nove tehnologije in znanstvenih odkritij se tudi pri nas porajajo nove oblike izobraževanja odraslih in nove rešitve.

Pomemben del vseživljenjskega izobraževanja se uresničuje zunaj izobraževalnih ustanov in organizacij. Izkustveno učenje sloni na neposrednem doživljanju. Izobraževanje se poraja, ko se ljudje neposredno vključijo v novo skupino in imajo nova izkustva.

DRUŽBENA ODGOVORNOST IN NAČRTO RAZVIJANJE IZOBRAŽEVANJA ODRASLIH

V izobraževanju odraslih najhitreje propademo, če se predamo logiki tržnih zakonitosti, ker to dejansko niso trže zakonitosti, ampak zakonitosti najmočnejših, največjih, najbogatejših. To se je lepo pokazalo pri gospodarstvu in nam povzročilo krizo. Kapital ne podpira splošnih družbenih interesov, ker je v službi lastnikov in zelo parcialnih interesov delničarjev. Človeški kapital črpajo, ga razporejajo, niso pa pripravljeni, da ga tudi ustvarjajo, če to ni njihov poseben interes, omejen na nekaj specialistov ali vrhunskih strokovnjakov. Samo manjši del izobraževanja odraslih se lahko podredi logiki takih zakonitosti. Lastnika podjetja ne zanima, kako bomo v Sloveniji odpravljali funkcionalno nepismenost. Če ne dobi domačega strokovnjaka, bo kapital pripravljen zaupati delo celo slabemu strokovnjaku iz tujine.

Temeljna vprašanja o razvoju človeškega in socialnega kapitala regulira država. Država ostaja edina odgovorna za razvoj človeškega kapitala in pokriva interese vseh ljudi. Ne more se umakniti s trga znanja. Imamo nekaj uspešnih primerov uresničevanja družbene odgovornosti za zadovoljevanje potreb po znanju. Država si je prizadevala, da zagotovi izhodiščne pogoje za delovanje andragoške prakse:

- ustanovitev Andragoškega centra Slovenije,
- zakon o izobraževanju odraslih,

- programske podlage za financiranje izobraževanja odraslih,
- medresorske odgovornosti za izobraževanje odraslih (poleg ministrstva za šolstvo in šport tudi ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, ministrstvo za lokalni razvoj in ministrstvo za gospodarstvo).

V praksi so bili najbolj odmevni konkretni programi uresničevanja vseživljenjskega izobraževanja. Nastajale so nove mreže programov za posamezne izobraževalne potrebe ciljnih skupin:

- mreža univerz za tretje življenjsko obdobje, ki deluje 25 let in ima trenutno 41 univerz v 38 krajih Slovenije, tri nove so v ustanavljanju;
- program UŽU (usposabljanje za življenjsko uspešnost) za odpravljanje funkcionalne nepismenosti; širjenje programa zadržuje nekateri nerešeni problemi glede pridobivanja udeležencev in razmerja med formalnim programom in socialnim gibanjem;
- PUM, program usposabljanja mladih brez ustrezne formalne izobrazbe in poklicne identifikacije, ki premaguje socialno izločenost mladih; koncept bi se moral bolj povezati s šolskim sistemom zaradi preprečevanja osipa v šolah pred 19. letom starosti in vprašanjem obvezne štiriletne srednje šole;
- mreža študijskih krožkov po vaseh in manjših krajih, ki so združevali izobraževalni cilj z različnimi dejavnostmi; ker slonijo na samorganizaciji, upoštevanju interesov ljudi in lokalnih potreb, se je povečala motivacija za učenje tudi pri manj izobraženih ljudeh, izobraževanje so ugledali v funkciji dejavnosti, edina oblika izobraževanja odraslih na vasi;
- borze znanja, brezplačna izmenjava znanja, učenje in poučevanje, individualne ponudbe in povpraševanja; te oblike so močno pospešile individualno učenje, v obdobju revščine in krčenja samoplačniških možnosti prebivalstva za izobraževanje lahko postanejo glavna pot za pridobivanje potrebnega znanja;

- centri za samostojno učenje z multimedij-skim izobraževanjem in izobraževalnim svetovanjem, ki promovira samostojne oblike izobraževanja, za samostojno izobraževanje so usposobljeni odrasli s štiriletno srednjo šolo in več;
- kiberkavarne, računalniške učilnice in infotočke za pospeševanje računalniške pismenosti, neformalne oblike računalniškega izobraževanja, prostovoljci in plačani mentorji, medgeneracijsko učenje, izobraževanje z osebnim ritmom, premagovanje strahu pred novo tehnologijo;
- Teden vseživljenjskega izobraževanja, ki je nastal v devetdesetih letih po angleškem zgledu in ima v Sloveniji že tradicijo; v ospredje stopijo razne neformalne oblike izobraževanja in lokalno obarvani programi, ki pospešujejo uveljavljanje znanja kot vrednote.

Povzeli smo nekaj najbolj izstopajočih oblik izobraževanja odraslih. Tudi manjša finančna sredstva MŠŠ ali kakega drugega ministrstva, pomnožena s prostovoljnim delom in medsebojno učno pomočjo ljudi v raznih oblikah druženja, lahko obrodijo velike izobraževalne uspehe. Po dosedanjih opažanjih ugotavljamo, da so za uspešno izobraževanje odraslih potrebni predvsem trije temeljni pogoji:

- jasna morfologija ali osnovna struktura, po kateri ljudje delujejo in kamor se lahko vključujejo (mreža študijskih krožkov, mreža univerz za tretje življenjsko obdobje, mreža PUM),
- primerna mera svobode za ustvarjalno delovanje, učenje in prilagajanje izobraževanja lokalnim razmeram in posameznim učencem ter
- javno priznanje ali primeren družbeni status. Ljudje smo kot kvas. Delujemo, napredujemo, ko so za to izpolnjeni temeljni pogoji. Prav tu se srečamo z odgovornostjo države za izobraževanje odraslih in izobraževalno politiko. Vladam se izobraževanje odraslih še vedno ne zdi dovolj pomembno. Sindikati pa so te

skrbi že zdavnaj zavrgli, odkar so v začetku osemdesetih let dobesedno odpravili službo za izobraževanje pri republiškem sindikatu Slovenije in je do danes še niso obudili.

SMO NEGOTOVI IN V STRAHU PRED VELIKIMI IZZIVI IZOBRAŽEVANJA?

Sredi najrazličnejših gospodarskih, tehnoloških in družbenih sprememb nas begajo povečane potrebe po izobraževanju in izgubljammo upanje, da bi jim lahko še zadostili. Če bodo naše rešitve konstruktivne in bodo upoštevale stvarnost naših domačih razmer, bomo uspeli tudi na tako širokem področju, kot je vseživljenjsko izobraževanje in izobraževanje odraslih. Izhodišče naj nam bo sedanje stanje javnih struktur. Že obstoječim ustanovam dodajmo novo odgovornost izobraževanja in usposabljanja ljudi. Našteli bomo samo nekaj takih mrež:

- mreža ljudskih univerz – zagotavljanje strokovnih kadrov, težnja k odličnosti, družbena podpora in povečanje mreže, ljudske univerze kot nosilke izobraževanja, ki izhajajo iz družbene odgovornosti za razvoj ljudi;
- mreža centrov za socialno delo z novim konceptom – ljudi usposabljanje za samozadostnost in samostojno reševanje življenjskih in delovnih problemov, diagnostika pomanjkljive usposobljenosti uporabnikov CSD, pospešiti razvoj izobraževalne funkcije CDS za socialno najbolj ogrožene skupine, socialno pomoč pogojevati z dvo- ali triletnim programom in načrtom za osebno rast in usposabljanje v času prejemanja socialne pomoči, spremljanje uspešnosti usposabljanja posameznikov v ustreznih občinskih in drugih izobraževalnih programih, preveč časa odlašajo z izobraževalno funkcijo (prehitele so jih druge službe), čeprav so njihovi uporabniki izobrazbeno najbolj ranljivi;
- zavodi za zaposlovanje – pripravijo naj enoten koncept, jasno strukturo in profesionalne

službe za izobraževanje trajno in prehodno brezposelnih ljudi, tradicionalno funkcijo poklicne orientacije in zaposlitvene administracije naj zamenja pomembno usposabljanje ljudi za to, da so dovolj fleksibilni in imajo višjo stopnjo zaposljivosti ter obvladajo vse osnovne kompetence, poleg drugih tudi to, da se zna človek sam umestiti in najti mesto zase na trgu dela;

- lokalna društva in prostovoljne organizacije – povežejo naj svoja izobraževalna prizadevanja s splošnimi cilji regijskega in lokalnega razvoja ter upoštevajo jasno izobraževalno politiko informacijske družbe.

Cilji usposabljanja in izobraževanja so kompleksni in zahtevajo predvsem razvoj osebnosti, socialno in čustveno zrelost. Uresničujejo se v procesu vseživljenjskega izobraževanja, ki ga podpirajo nove oblike učenja: medgeneracijsko učenje, izkustveno učenje, osebna rast prek možnosti za delovanje in izražanje osebnega potenciala, interdisciplinarno izobraževanje, individualno programirano izobraževanje, razne oblike samostojnega učenja, socialno učenje z vključevanjem v razne socialne skupine, učenje z delovanjem, mentorstvo

in še druge oblike. Prek temeljnih kompetenc se izražajo in razvijajo osebni potenciali posameznika. Osebnostni razvoj je nikoli dokončana zgodba in vseživljenjski proces, vmesni etapni cilji posameznih obdobj pa so osnovna orientacija za izobraževalce. Prav tako tudi posebnosti posameznih ciljnih skupin.

ZAKLJUČEK

Upravičeno se lahko vprašamo, ali je napačna izobraževalna politika tudi genocid. Kdo bi moral danes kazensko odgovarjati za to, da podjetniki ne znajo tujih jezikov, niso spretni v pripravljanju pisnih dokumentov, niso večči dizajna in ne poznajo kulturne komponente dela, ne sledijo svetovnim odkritjem in ne obvladajo inovacij na svetovnem trgu, pa čeprav je do njih le ura vožnje? Na cedilu jih pustijo celo domači kupci, ki raje segajo po tujih, lepše oblikovanih in cenejših proizvodih tudi v domačih trgovinah. Položaj na trgu določa znanje.

V učehi se družbi so vsi odgovorni za izobraževanje in usposabljanje ljudi.

V mednarodnih raziskavah so ugotavljali, katere so tiste osnovne kompetence in sposobnosti, ki naj bi jih imel vsak človek že na izhodišču ob vstopu na trg dela in pri samozadostnosti življenja. Na podlagi več študij so ugotovili podobne temeljne kompetence. Te je sprejela tudi Evropa in so cilj raznih izobraževalnih prizadevanj tudi pri nas. V informacijski družbi potrebuje človek za preživetje in delo naslednje temeljne kompetence:

- sposobnosti za samostojno učenje, naučiti učiti se, biti sposoben voditi in prevzeti osebno odgovornost za svoje izobraževanje, uporabljati IKT;
- kompetence za kakovostne medosebne odnose, sposobnost dialoga, pogajanja, oblikovanja konsenza, delo v timu, vplivati na druge, uveljavljati svoje ideje pri drugih ljudeh, sprejemanje drugih, prilagajanje in fleksibilnost, izražati primerno stopnjo gotovosti, biti sprejemljiv s spoštljivim odnosom do drugih, znati kritično presojati razne pojave;
- kompetence za odločanje, sposobnosti izbiranja med več možnostmi, hitro in pravilno odločanje, vodenje drugih in sodelovanje z drugimi, prevzemanje osebne odgovornosti in
- kompetence za komuniciranje, znati poslušati druge, se primerno jasno izražati, ločiti bistvo od nebistvenega, znati smiselno brati, kritično in samokritično mišljenje, sposobnosti za kakovostno pisno izražanje, sposobnost priznavanja in upoštevanja drugačnosti med ljudmi, sposobnost vživljanja v druge kulture.

LITERATURA

- CONFITEA, Izobraževanje odraslih, hamburška deklaracija, Akcijski načrt za prihodnost, UNESCO, Urad Slovenske nacionalne komisije za UNESCO (1998), Ljubljana.
- Nacionalni program izobraževanja odraslih 1 in 2.* (1999). Ljubljana: ACS.
- »Vzgoja in izobraževanje v besedah in številkah«. *Eu-ridice bilten* (1998), št. 1, MŠŠ, Ljubljana.
- Rifkin, J. (1996). *The End of Work*. New York: Putman Sons.
- Druker, P. (1996). *The Age of Discontinuity*. New York: Harper and Row Publishers.
- Usher, R., Edwards, R. (1994). *Postmodernism and Education*. London: Routledge.
- Pismenost, participacija in družbena znanja.* (2000). Ljubljana: ACS.
- White Paper on Education and Training, Towards the Learning Society.* (2006). Bruxelles: European Union.
- Schuller, T., Watson D. (2009). *Learning Through life*. Leicester: NIACE.
- Corradi, C., Evans, N., Valk, A. (2006). *Recognising Experiential Learning*. Tartu University, Estonia.
- Adult Education and Development.* (2009). Bonn: DVV.
- Krajnc, A. (2007). »Nove paradigme vseživljenjskega izobraževanja«. *Andragoška spoznanja*, 13, 4: 10–28.
- Krajnc, A. (2006). »Kdo so bili moji mentorji«. *Andragoška spoznanja*, 12, 4: 31–40.
- Juul, J. (2008). *Kompetentni otrok*. Radovljica: Založba Didakta.
- Juul J. (2007). *Družinske vrednote*. Radovljica: Založba Didakta.
- Juul J. (2009). *To sem jaz. Kdo si pa ti?* Radovljica: Založba Didakta.
- Ličen, N. (2009). *Uvod v izobraževanje odraslih*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Mlinar, Z. (2010). »O sociološkem razgrinjanju življenja v prostoru in času«. *Teorija in praksa*, posebna tematska številka, posvečena knjigi Zdravka Mlinarja, št. 2, 2010, poglavje B, 17. vprašanje.
- Marentič Požarnik, B. (ur.) (2004). *Konstruktivizem v šoli in izobraževanje učiteljev*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Center za pedagoško izobraževanje.
- Študijski krožki, Od zamisli do sadov v prvem desetletju.* (2005). Ljubljana: ACS.
- Equipped for the Future, The standards.* (2001). London: National Institut for Litteracy.
- Freire, P. (1975). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Herder and Herder.
- Knowles, M. (1975). *The Modern Practice of Adult Education, Andragogy Versus Pedagogy*. New York: Association Press.
- Wilhelm, T., Edmüller A. (2005). *Manipulationen, erkennen und abwehren*. Freiburg: Haufe Medien-gruppe.
- Fromm, E. (2007). *Biti ali imeti*. Ljubljana: Založba Vale.